

Met Luther naar een nieuwe reformatie

Brigitte Kahl, theologe in Berlijn, hoofdstad van de DDR.

De Wartburg bij Eisenach, waarvan het van verre zichtbare kruis (ooit door de fascisten weggehaald en in 1946 bij de herdenking van Martin Luthers sterfdag, 400 jaar daarvoor, met steun van het Russische militaire gezag weer opgericht) dit jaar schitterender staat te stralen dan ooit, deze Wartburg kan terugzien op een verleden dat rijk is aan gebeurtenissen. Sinds destijds, in het jaar 1521, Luther binnen zijn muren het Nieuwe Testament in het Duits vertaalde, is er heel wat rondom en in deze burcht gebeurd. Toch ziet het er naar uit dat dit jaar 1983 in sommige opzichten een soort hoogtepunt in zijn geschiedenis vormt. Niet alleen omdat de burcht, uitvoerig gerestaureerd, er nog nooit zo representatief uitzag als nu. Niet alleen vanwege het grote aantal bisschoppen en andere geestelijke waardigheidsbekleders uit vele van 's Heren landen, die de reformator komen huldigen. Niet alleen vanwege de stroom toeristen die hij aantrekt. Maar ook omdat hij nog eens de plaats en het symbool wordt voor een ontmoeting van kerk en staat – let wel: van een christelijke kerk en een atheïstische staat – die er voor de toeschouwers spectaculair genoeg uitziet. Leden van de leiding van partij en staat vieren samen met vertegenwoordigers van de kerkleiding de plechtige heropening van het eerbiedwaardige gebouw. Erich Honecker, voorzitter van de staatsraad en voorzitter van

het door de staat ingestelde Luthercomité, tekent het gastenboek in de Luther-kamer. Een lutherse bisschop preekt in aanwezigheid van de hoogste overheidsfunctionarissen.

En niet alleen hier, op de Wartburg, maar overal in het land: gerestaureerde Luther-gedenkplaatsen, Luthercongressen en publikaties over Luther, Luther-stellingen en Luther-tentoonstellingen. Staat en kerk besteden, ieder op eigen wijze en toch gezamenlijk, veel eer aan de herdenking van de geboorte, 500 jaar geleden, van de Duitse reformator, de schepper van het Duits, de nationale held, die de kerk vernieuwde en tot een revolutie inspireerde. Dat al spoedig daarna in de kerk weer veel was als vanouds, en niet pas na Luthers dood, en dat Luther de door hemzelf ontketende vroeg-burgerlijke revolutie, toen de geestelijke rebellie nog maar net was overgegaan in een politieke, vervloekte en bestreed, deze beide feiten worden niet direct verzwegen, maar ook niet krachtig naar voren gehaald. Een jubileum heeft zo zijn eigen wetten.

Troon en altaar

Het lang van te voren voorbereide en in de DDR uitvoerig gevierde Lutherjaar 1983, wat is dat eigenlijk? Is het louter lawaai, een show, uiterlijk vertoon? Is het een poging om dan wel

niet de oude Duitse nationale trots, maar toch op zijn minst een zeker gevoel van historische identiteit terug te winnen voor de Duitsers in de DDR? Is het eenvoudig een kwestie van de bekende Duitse grondigheid, waardoor de dingen weer eens wat worden overdreven?

Of hebben we te maken met een aanwijzing dat de marxistische staatsleiding bereid is tot ideologische compromissen? Een soort Constantijnse ommekeer, een nieuwe verbinding van 'troon en altaar' volgens beproefd luthers recept onzaliger nagedachtenis? Is er niet meer aan de hand dan een geval van pragmatische kerkpolitiek in een land, waarvan de burgers tot op de dag van vandaag voor een niet onbelangrijk deel zich houden aan de reformator – dat land waar voor de eerste keer in de geschiedenis een socialistische revolutie en een omvangrijke kerk van de lutherse reformatie met elkaar te maken kregen?

Luther en de boeren

Men kan onmogelijk zeggen, dat deze eerste ontmoeting plaatsvond onder gunstige omstandigheden. Wat de arbeidersbeweging betreft, zij had geen goede ervaringen met een kerk, die in de gevechten in het verleden – afgezien van enkele uitzonderingen – het altijd met de tegenstanders hield. Wat had Luther immers in de boerenoorlog 1524/25 geschreven 'Tegen de rovende en moordzuchtige bendes van de boeren'? 'Naar lichaam en ziel' ver-

dienden zij te sterven, want er bestond 'niets dat giftiger, schadelijker, duivelser' was 'dan een opstandig mens'.

En: 'We beleven nu zulke wonderlijke tijden, dat een vorst de hemel kan verdienen met bloedvergieten, beter dan anderen het doen met bidden . . . Laat in dit geval wie kan, steken, slaan, wurgen; betekent het je dood, dan heb je geluk, een zaliger dood kan je nooit meer krijgen.' Geen wonder, dat nog in de tweede wereldoorlog het heette 'God met ons' . . .

De kerk in de pas gevormde DDR deed, alweer met uitzondering van een geëngageerde minderheid, al heel weinig om haar door de jaren tot in het onvoorstelbare toegenomen schuld aan de armen en rechtelozen, uitgebuiten en onderdrukten, aan communisten en atheïsten, duidelijk en voor de hele wereld te belijden. En omdat zij weigerde om kritisch tegenover zichzelf op het verleden in te gaan, blokkeerde zij zich de toegang tot haar eigen heden, waarover nu wordt beslist door hen, die zich beschouwen als de politieke erfgenamen en nakomelingen van de eens door Luther als 'dolle honden' beschimpde boeren. Geen innerlijke verandering dus, niets van een nieuw begin en van boete, maar de al van te voren tot mislukken gedoemde poging om verder te gaan, waar er na Auschwitz, Stalingrad en Hiroshima beslist niet meer verder te gaan viel. Een atheïstische staat en een tot in het merg van haar reformatische erfenis anti-communistische

kerk, die alle vooroordelen – indien aanwezig bij de marxisten – in alle kleuren illustreerde en bevestigde.

Veranderingen

Sommige dingen zijn intussen veranderd. Er zijn gesprekken gevoerd en er is praktisch samengewerkt; er zijn aan beide kanten denk- en leerprocessen geweest. Nog altijd is echter de relatie tussen staat en kerk in de DDR niet vrij van conflictstof. In een tijd waarin alle conflicten beangstigend op de spits worden gedreven en de kruistocht tegen het goddeloze communisme weer eens wordt beloofd met de belofte van de hemel en een 'zalige dood', moet men dit misschien accepteren als deel van een realiteit, waarin 30 jaren van kerk-zijn in een socialistische staat niet toereikend zijn om het juist in dit jaar 1983 veel en soms haast bezwerend geciteerde 'vertrouwen' tussen marxisten en christenen onkwetsbaar te maken voor storende factoren. Maar, hoe dit ook zij, het openlijke anti-communisme heeft gaandeweg in de kerk van de DDR toch iets van zijn 'Salonfähigkeit' verloren. En de staat, aan de andere kant, doet zijn best, niet in de laatste plaats door deze 12 maanden durende Luther-herdenking, om telkens weer duidelijk te maken, dat socialisme niet hetzelfde is als anti-kerkelijkheid.

Vergetelheid?

Is de massamoord op de 5000 boeren

bij Frankenhausen, waarmee de vroegburgerlijke revolutie in Duitsland in bloed werd gesmoord (die in Nederland waar men Calvijn volgde overwon), zodoende aan de vergetelheid prijsgegeven? Is Luthers theologische en politieke medeplichtigheid daaraan verjaard? Vindt bij de 'Terugkeer van de tradities', die sinds enige jaren in de DDR aan de gang is, nu ook de verheerlijking van die tradities plaats – een poging om van zwart wit te maken, eerst in het geval van de pruisische, nu van de lutherse traditie? Nauwelijks. Maar problematische en ambivalente tradities laten zich niet eenvoudig verdringen, zij moeten verwerkt worden. En zodoende gaat het er veel meer om dat er een historische bestandopname en een verwerking van het verleden plaatsvindt in een staat, die niet slechts een staat van arbeiders en boeren is, maar ook van gevezen burgers en aristocraten. En van hen, die zich beroepen op een reformatie, die bijna een revolutie was geworden.

In de Luther-herdenkingen komt ook iets tot uiting van een groeiend zelfvertrouwen in de wetenschap, dat historische ontwikkelingen zich op den duur niet laten tegenhouden door halve waarheden en verraad, door onvermijdelijk pragmatisme en compromissen. Dat maakt het mogelijk om met grotere toegeeflijkheid en zonder vooroordelen mee te doen aan de huldiging van een man, die naast zijn door niemand bestreden beperktheden ook zijn niet te bestrijden grootheid had.

De oude vraag in een nieuwe tijd

Uiteindelijk gaat het echter waarschijnlijk om veel meer. Martin Luther, die als weinig anderen aan beide toebehoort, aan de kerk en aan de staat, en die als weinigen beide scheidt maar ook verenigt, deze Martin Luther is als geen ander geschikt om in een nieuwe historische situatie nogmaals de oude vraag te stellen, nu weliswaar met een laatste ernst: de vraag, welk scheiding brengend moment tegenwoordig belangrijker zou kunnen zijn dan de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de miljoenen mensen op een dodelijk bedreigd continent. Een verantwoordelijkheid voor revolutionairen even goed als voor reformatoren, voor communisten, christenen en atheïsten gelijkelijk. Luther staat nu niet meer slechts tussen een leger van vorsten en een leger van boeren, hij staat daar waar de naad loopt tussen twee wereldsystemen om zich daar in een nieuwe historische situatie al of niet waar te maken.

Verzoeking

Hoe dit ook zij, voor de kerk ligt in dit alles een niet geringe verzoeking. De viering van een voorbije reformatie kan er gemakkelijk toe leiden dat men de taak vergeet om deze reformatie in het heden voort te zetten en om weer te beginnen daar waar Luther eindigde en tot restauratie overging. Die viering kan de illussies voeden dat het verleden zal terugkeren en met haar een

nieuw tijdperk van macht en recht op inspraak voor de kerk.

Als er in dit jaar 1983 betrekkelijk weinig wordt gesproken over een man als Thomas Müntzer, de theoloog van de revolutie en Luthers tijdgenoot en tegenstander, dan zou dat kunnen verleiden tot het geloof dat zijn lastige vragen nu definitief tot zwijgen zijn gebracht. Bijvoorbeeld zijn vraag omtrent de klasse-gebondenheid van de theologie, waar een kerk ook na 30 jaren bestaan in een socialistische staat nog lang niet mee klaar moet zijn.

Een andere vraag: zijn alle grote woorden rondom het immense culturele, politieke en theologische werk van Martin Luthers bijbelvertaling in staat om te zeggen, hoe en door wie deze bijbel in onze tijd moet worden uitgelegd? Want het klopt, dat Luther de schrift opende voor de 'gewone man' maar het valt ook niet te ontkennen dat Luther hem de schrift ook schielijk weer afnam, toen hij er echt in begon te lezen. En dat hij al even beslist een 'kerk van onderen' afwees als een uitlegging, die het 'omnia sunt communia', de gemeenschap van allen met allen, als een echt bijbelse uitspraak beschouwde. Het valt niet te bestrijden, dat de reformator aanzienlijke moeite had met de geesten, die zijn bijbelvertaling opriep. Was het de bijbel zelf, die zich verzette tegen het ook door Luther niet overwonnen Constantinisme, niet slechts tegen de middeleeuwse kerkstaat, maar ook tegen de opkomende staatskerk van lutherse makelij? In ieder geval staat vast

dat Luther zich zag genoodzaakt om het boek der boeken te voorzien van rigide lees-voorschriften, dat hij nauwkeurig moest decreteren wat als belangrijk en nuttig en wat in de bijbel als minder nuttig, misleidend, ja zelfs als schadelijk moest worden beschouwd. En dit verklaart dan ook wel het feit, dat in zijn kerk, de lutherse, die zegt zich 'alleen op de schrift' te baseren, dit fundament altijd nog onder een dikke stof- en vuillaag van zelfrechtvaardiging, demagogie en slaapverwekkende verveling is begraven, die de preken van voorbije eeuwen er overheen hebben gestort.

Een nieuwe reformatie

Zo laat zich anderzijds de heftigheid verklaren van de poging, welke christenen – die hun christen-zijn in een

socialistische staat serieus willen nemen – ondernemen: de poging om de bijbel tegen de stroom van de heersende kerkelijke uitleg in opnieuw te lezen, juist en eindelijk ook in het geboorteland van Dr. Martin Luther. Dit gevoel dat nu een nieuwe bijbelvertaling en een nieuwe reformatie op de agenda staan, groeit en het wordt versterkt naarmate overal in de wereld de bijbel in de historische context van bevrijding en revolutie tevoorschijn komt. Vermoedelijk is dit, de diep ingrijpende, alle tot nu toe geldende zekerheden schokkende omkering – metanoia – van het theologisch denken en bestaan, de enige passende wijze om een reformator en zijn reformatie feestelijk te herdenken: met de kerk om de bijbel en met de bijbel om de kerk strijden.